

ROMSKÝ ATLANTIK

V Evropě žijí Romové už dlouhá staletí. Přítomni jsou ale také na americkém kontinentě a do určité míry i v Africe, a to od samých počátků kolonizace.

Jmenuje se Brena a je jí něco málo přes dvacet let. V sedmnácti se provdala za bratrance Ariela a mají spolu malou dcerku. Oba pocházejí z tradiční romské rodiny, přesněji řečeno z rodiny Kalonů, jak si říkají brazilští Romové. Přesto se ale tento mladý pár vymyká. Už když se Brena vdávala, kladla si podmínku, že chce studovat a stát se lékařkou. Jako jedna z mála ze své komunity dostudovala střední školu a dostala se na univerzitu. Je dcerou velmi bohatého úspěšného Roma, který je považován za šéfa lokality, a mohl jí tak poskytnout tučné věno.

Mladý manželský pár se za studiem odštěhoval až do Salvadoru, hlavního města státu Bahia (jeden z šestadvaceti států tvořících federaci Brazílie). Širší rodina zůstala v městečku Utinga, vzdáleném čtyři sta kilometrů. Peníze, které prostřednictvím věna poskytl studentčin táta, nyní spravuje Arielův otec, který je zahrnul do svého byznysu, a díky tomu podporuje mladý pár ve velkoměstě.

POTŘEBUJES PŮJČIT? BĚŽ K „CIGANOS“

Arielův otec, ostatně jako otec Breny a spousta jiných kalonských mužů v současné Brazílii, se věnuje obchodu s penězi. „Půjčuji peníze nejen v rámci romské komunity, chodí za nimi všichni, pro něž není snadné půjčit si od banky, a takových lidí není v Brazílii málo,“ říká antropolog Martin Fotta z Etnologického ústavu AV ČR. Může se jednat typicky o farmáře, kteří si vypěstují, co potřebují k životu, ale nemají dostatek peněz kupříkladu na opravu střechu. V bance by na půjčku nedosáhli, a tak jdou za někým z místních „ciganos“.

V okolí bank a jiných peněžních institucí postávají muži a nabízejí své služby těm, které oficiální finanční trh odmítne. Případně těm, pro něž je z nějakého

důvodu výhodnější půjčit si peníze tímto způsobem. Ti úspěšnější půjčují přímo z domova, je potřeba za nimi přijít, ideálně s osobním doporučením. Paradoxem je, že někdy je k „ciganos“ pošlou dokonce zaměstnanci bank.

Úrok bývá zpravidla vysoký, ale vždy záleží na konkrétní dohodě. Služby těchto „bankéřů z vnitrozemí“, jak je nazval jeden novinář, využívají nejen chudí farmáři, ale i velcí hospodáři, podnikatelé a politici. Do byznysu půjčování peněz jsou zapojeni i lidé mimo komunitu, není to tak, že by to byla vyloženě romská záležitost. Šedá ekonomika je s tou oficiální v Brazílii hodně propojená, na vymáhání peněz se například podílejí i místní policisté.

Brazilští Romové jsou tedy součástí šedé ekonomiky a pohybují se na hraně legality, což je ale v této zemi obecně častý jev, který se neomezuje pouze na jednu etnickou nebo kulturní komunitu. Jaké postavení tedy mají Romové v brazilské společnosti? Je srovnatelné s Evropou, respektive s Českou republikou nebo Slovenskem? A jak se žije Romům jinde na světě?

Z VÝCHODNÍHO SLOVENSKA DO BRAZÍLIE

Právě tyto otázky si posledních několik let klade Martin Fotta a bude se je snažit zodpovědět také v novém projektu nazvaném Romský Atlantik, který loni podpořila Akademie věd ČR premií Lumina quaeruntur.

Romskými tématy se zabýval už od začátku vysokoškolských studií. Přestože studoval v nizozemském Utrechtu a na University College London, bakalářskou i diplomovou práci psal o Romech z východního Slovenska, odkud pochází. „Tehdy na počátku tisíciletí se na Západě hodně mluvilo o východoevropských Romech, ze Slovenska i Česka migrovaly

romské rodiny do Velké Británie a Kanady, ve hře bylo zavedení viz, bylo to prostě velmi živé téma,“ vzpomíná.

Při doktorském studiu antropologie se pak nabízel možnost vycestovat do exotičtější Jižní Ameriky a tam se mladému Slovákovi otevřely úplně nové perspektivy. Původně se chtěl zaměřit na Argentinu, ale připadala mu hodně „evropská“. Naopak vzdálená od evropské perspektivy se mu zdála situace v brazilském státě Bahia. Jeho nynější hlavní město Salvador bylo v době portugalské kolonizace jednou ze světových metropolí obchodu s otroky a s cukrovou třtinou. Naprostá většina z více než čtrnácti a půl milionu bahijských obyvatel má tmavou pleť, mnozí z nich jsou potomky původních otroků, ale i kolonizátorů, mezi nimiž byli též Romové.

„V Bahii se dodnes vyskytuje silná romská komunita. Velmi mě zajímalo, jaký je jejich život v lokalitě, kde nejsou v pozici segregované menšiny, ale jsou jednou ze skupin, které spoluutvářejí novou společnost,“ říká Martin Fotta.

NA LODI S KRYŠTOFEM KOLUMBEM

Brazilští Romové – Kaloni – jsou většinou potomci portugalských Romů, kteří na území dnešní Brazílie prokazatelně žili v 16. století. Úplně první Romové na jihoamerický kontinent připluli dokonce už na jedné z lodí Kryštofa Kolumba. Podle písemných pramenů to bylo v roce 1498, kdy byli čtyři „Egyptané“, jak se tehdy Romům také říkalo, deportováni na ostrov Hispaniola, aby si tam odpykali tresty. Větší skupiny Romů se do Brazílie, zejména na severovýchodní území Bahie, dostávaly v průběhu 18. století, kdy je tam nechal převézt portugalský panovník.

Romové tak sice na nový kontinent nezřídka přijížděli nedobrovolně, ale v nové lokalitě se uměli rychle zorientovat. Jsou dokonce doložené i případy, kdy se stali úspěšnými obchodníky se zotročenými Afričany.

Přestože od jejich příchodu na brazilskou půdu uplynulo už několik staletí, svou romskou identitu si mnozí z nich uchovávají dodnes. V soukromí používají romštinu, ženy nosívaly dlouhé pestrobarevné sukny

Romové v Brazílii nejsou menšinou, ale jednou z mnoha kulturních skupin, které tvoří současnou multikulturní mozaiku více než dvousetmilionové společnosti.

a šaty, některé rodiny žijí ve stanech a často se stěhují. Velký důraz kladou na rodinný život a komunitní soudržnost.

Cílem projektu Martina Fotty je podívat se na romskou identitu z globálního pohledu. Nabídnout i jinou než dosud dominantní, čistě evropskou perspektivu. Ta totiž v současných studiích romské historie, jazyka a dalších reálií převládá a romský příběh podává v omezených kontextech vztahu většina/menšina – tedy jak se vztahoval nebo vztahuje stát a většinová společnost k romské minoritě.

Romové v Brazílii nejsou menšinou, jak ji vnímáme v Evropě. Jsou jednou z mnoha kulturních skupin, které tvoří současnou multikulturní mozaiku více než dvousetmilionové společnosti. Brazílie byla největší portugalskou kolonií, ale ne jedinou. Ve stejnou dobu, kdy Romové připlouvali k jihoamerickým břehům, se dostávali také do Angoly a na souostroví Kapverdý, které se nachází v Atlantském oceánu u západoafrického pobřeží.

BYDLENÍ V ROMSKÉ ULIČCE

Jednou z důležitých metod práce etnologa nebo antropologa je zúčastněné pozorování, při kterém se výzkumník snaží být co nejbližší objektu svého zkoumání. S lidmi, jejichž život se snaží pochopit, musí navázat bližší vztah, hovořit s nimi, strávit s nimi nějakou dobu. Martin Fotta poznal mnoho brazilských Romů už při své první výzkumné cestě v době studií a pak se za nimi opakovaně vracel. „Začátky nebyly jednoduché. Přišel jsem a lánanou portugalštinou jim řekl: ‚Jsem Martin, student z Evropy a mám pro vás pár otázek‘. Zpočátku moc nevěděli, co po nich chci, ale po čase zjistili, že jsem neškodný, a zvykli si na mě,“ vzpomíná se smíchem antropolog. Spolu s nynější manželkou si pronajali byt přímo v „cigánské ulici“ (Rua dos ciganos) v malém městečku ve vnitrozemí Bahie.

Detailnímu výzkumu v brazilském terénu se tentokrát bude věnovat jedna z členek projektového týmu Brazilka Anna Clara Viana. Další kolegyně, Italka Tina Magazzini, se zaměří především na práci v Portugalsku. Zatím velkou neznámou je pro výzkumný tým situace v Angole. Na tu

MARTIN FOTTA, Ph.D.

ETNOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR

Vystudoval společenské vědy na University College Utrecht a sociální antropologii na University College London. Doktorské studium absolvoval v roce 2012 v oboru antropologie na Goldsmiths, University of London. V roce 2018 mu vyšla v nakladatelství Palgrave Macmillan monografie *From Itinerant Trade to Moneylending in the Era of Financial Inclusion: Households, Debts and Masculinity among Calon Gypsies of Northeast Brazil*. V roce 2021 získal od Akademie věd ČR prestižní prémii Luminia queuruntur na projekt, jehož cílem je podívat se na romskou identitu z globálního pohledu.

se chce blíže podívat Martin Fotta, nejprve prostřednictvím archivních dokumentů.

„Bylo to jedno z nejhorších míst, na které jste se mohli v době portugalské kolonizace dostat, hlavně kvůli chorobám, které Evropanům hrozily. Být deportovaný do Angoly byl fakt problém,“ říká vědec. Do Angoly úřady deportovaly nejen portugalské obyvatele včetně romských, za trest tam posílali i provinilce z Brazílie. Guvernér Angoly nicméně vyžadoval především Romy, protože byli schopnější podstoupit nebezpečnou cestu za slonovinou do vnitrozemí.

Jestli bude Angola „za trest“ i pro dnešního výzkumníka, se teprve uvidí. Martin Fotta si v tuto chvíli domlouvá kontakty a ujasňuje si, kdy a kam se do Angoly vydá. V archivech potřebuje zjistit, nakolik silná byla romská přítomnost v Angole, a přímo na místě si ověřit, jestli v zemi

ještě nějakí Romové zůstali. „Velmi by mě zajímalo, o kom vlastně mluvíme, jaké je jejich postavení v černošské zemi a co mají společného s portugalskými a brazilskými Romy. Celý projekt je o transformacích identity v prostoru, který byl dříve propojený v koloniální říši, ale teď je rozdělený,“ uzavírá Martin Fotta.

Zatím je velkou neznámou, co přesně výzkum v Angole a na Kapverdách odhalí a jaké nové poznatky o romské identitě přinese. Každopádně půjde o zcela nové informace a souvislosti, jimž se dosud žádný ze sociálních vědců nevěnoval. Výsledkem bude minimálně jedna kniha, několik odborných článků a otevřená databáze zjištěných dat. Třeba se v průběhu hledání v archivech a v terénu podaří objevit i nějaký další zajímavý příběh, podobný tomu, který v současné době prožívá mladý romský pár Brena a Ariel v Brazílii. ●